

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М.П.ДРАГОМАНОВА**

РІДНЕВА Любов Юріївна

УДК 808.2-316.4

**НАРОДНА МЕДИЧНА ЛЕКСИКА РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В СТРУКТУРНО-
СЕМАНТИЧНОМУ І ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТАХ (НАЗВИ ХВОРОБ ТА
ХВОРОБЛИВИХ СТАНІВ)**

10.02.02 - російська мова

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ-1998

Дисертацією є рукопис
Робота виконана на кафедрі російської мови
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова,
Міністерства освіти України.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор,
Брицин Михайло Якимович,
Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова, професор кафедри
російської мови.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор Озерова Ніна Григорівна, Інститут мовознавства
ім. О.О.Потебні, завідувач відділу російської мови;

кандидат філологічних наук, доцент Прискока Олег Володимирович, Київський інсти-
тут “Слов’янський університет”, професор кафедри слов’янської філології.

Провідна установа - Черкаський державний університет ім. Б.Хмельницького, кафедра
загального і російського мовознавства, Міністерство освіти України, м. Черкаси.

Захист відбудеться 18 грудня 1998 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої
ради К.26.053.04 в Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова
(252601, Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного універси-
тету ім. М.П.Драгоманова (252601, Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий _____

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.П.Вишневіська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми

Одним з основних положень сучасної лексикології є системність лексики. Семантичний аналіз великих мовних шарів має істотне значення не лише для описової лексикології і практичної лексикографії, а й для усієї лінгвістичної теорії. Дослідження кожного окремого фрагмента лексико-семантичної системи дає змогу віднайти специфічно-індивідуальне у тому чи іншому класі слів і глибше зрозуміти загальні системні закономірності мови у цілому.

Медична лексика є однією з найдавніших фахових термінологій. Лінгвістичне осмислення творення і функціонування медичних назв знайшло своє відображення у працях Г.І.Бежинар, О.О.Власової, Г.А.Краковецької, З.А.Сергєєвої, А.Г.Смірної, В.У. Петришиної, Л.С.Кудицької, Л.В.Хіль, В.П.Яровенко, Е.П.Тимошук, Р.Е.Березникової, С.О.Хватова, А.М.Стебунової, І.В.Корнейко та ін.

Лексика народної медицини є складником медичної лексики як цілого. До народної медичної лексики віднесено діалектні та просторічні назви, а також загальноновживані слова, які у бібліографічних джерелах фіксуються з позначкою “розмовне”. До неї включено також народні назви, які увійшли до фахової літератури і функціонують у ній, зберігаючи при цьому яскраво виражений народний характер (*желтуха, почесуха, крапивниця* та ін.). Досліджуючи структурно-семантичні і функціональні аспекти цього мовного шару, можна простежити шляхи словотворення, розвитку і вдосконалення термінів, реалізацію семантичних процесів, установлення тенденцій, способів і засобів номінації.

До цього часу вагомим лінгвістичним досліджень, присвячених саме народній медичній лексичі, не було. Щоправда, в окремих працях, як правило з історії, медицини та етнографії, цю проблему почасти висвітлювали (А.Н.Афанасьєв, Р.Н.Попов, А.Будилович). Зокрема А.Будилович розглядав назви хвороб у слов’янських мовах і намагався етимологізувати окремі лексичні одиниці. Фрагментарні відомості про народну медичну термінологію можна знайти також у працях Д.Зеленіна, Н.Крушевського, П.П.Чубинського, В.Мілорадовича, В.Міллера, М.Ф.Сумцова, О.О.Потебні.

Народна медична лексика репрезентована в лексикографії (“Толковый словарь живого великорусского языка” В.І.Даля), а також у фахових словниках (“Російсько-Український Медичний Словник”, “Популярная медицинская энциклопедия” та ін.). Народні медичні назви зафіксовані в травниках та лікарських порадниках (“Детский лечебник”, “Сельский лечебник”, “Полный настоящий простонародный русский лечебник” Ф.Лоевського та ін.).

Останнім часом увага лінгвістів до народної медичної лексики помітно зросла. Досліджується походження загальнослов’янських медичних назв (В.М.Меркулова), медична термінологія у давньоруській мові (В.М.Брицин, Т.В.Олещук), народна медична лексика російських і українських травників та лікарських порадників (В.С.Терехова,

А.Т.Слов'ягін, В.В.Німчук, І.П.Чепіга). Вивчається лексика народної медицини окремих регіонів: Прикарпаття (Я.Ю.Вакалюк), Полісся (В.М.Мойсієнко). Певні підгрупи народної медичної лексики розглядаються у зіставленні з фаховою термінологією (О.Б.Петрова). Крім того, народні назви хвороб часто аналізуються у складі інших тематичних груп: міфологем (О.А.Черепанова, Н.В.Хобзей), власних назв (Т.Б.Лукінова), а також у складі лексико-семантичних парадигм (Ф.П.Сороколетов).

Однак спеціальної монографічної праці, присвяченої народній медичній лексиці російської мови, до цього часу не було. Саме цим і зумовлена актуальність даного дисертаційного дослідження.

Мета і завдання роботи

Метою даної роботи є багатоаспектний аналіз *народної медичної лексики (найменувань хвороб та хворобливих станів)* російської мови.

Метою передбачено розв'язання таких завдань:

1. Виявити склад народних найменувань хвороб та хворобливих станів у чотирьох тематичних підгрупах: “хвороби шкіри”, “хірургічні хвороби”, “нервово-психічні розлади”, “хворобливий стан febris”.
2. Проаналізувати походження російських народних назв хвороб і хворобливих станів.
3. Схарактеризувати зазначені одиниці з погляду функціонування у близькоспоріднених мовах, зокрема в українській.
4. З'ясувати системні відношення у тематичній групі назв хвороб та хворобливих станів.
5. Провести аналіз досліджуваних назв у лексико-семантичному аспекті.
6. Виявити основні принципи номінації у групі народних назв хвороб та хворобливих станів, показати зв'язок цих принципів із світоглядним чинником.
7. Розглянути словотвірні і структурні особливості, характерні для народних найменувань хвороб та хворобливих станів, і, по можливості, простежити механізм їх номінації.
8. Показати зв'язок народних назв з фаховою термінологією.

Методи дослідження

У роботі використано описово-зіставний та порівняльно-історичний методи із частковим застосуванням статистичного методу, а також метод компонентного аналізу, який базується на виділенні семантичних компонентів (сем) у значенні слів.

Джерела дослідження

Матеріали дослідження відібрано з тлумачних (“Толковый словарь живого великорусского языка” В.І.Даля, “Словарь современного русского литературного языка” (ССРЛЯ), “Словарь української мови” Б.Грінченка, “Словник української мови” Д.І.Яворницького та ін.) і діалектних словників (“Словарь русских народных говоров”, “Иркутский областной словарь”, “Архангельский областной словарь” та ін.), а також етимологічних, історичних, фразеологічних, двомовних, спеціальних та енциклопедичних словників. До роботи залучались етнографічні та фольклорні джерела, пов'язані з народною медициною (“Заговоры как вид русской народной поэзии” Н.Крушевського,

“Восточнославянская этнография” Д.К.Зеленина, “Слов’янська міфологія” М.І.Костомарова та ін.), фахова література різних періодів, художні твори російських та українських авторів. У процесі дослідження відібрано понад 1500 лексичних одиниць, з яких у дисертації проаналізовано 450.

Наукова новизна одержаних результатів

Вперше в повному обсязі народну медичну лексику російської мови розглянуто у семасіологічному, функціональному і почасти дериваційному аспектах, досліджено системні зв’язки даних лексичних одиниць; встановлено спільні і своєрідні особливості, характерні для народних медичних найменувань російської мови, показано діалектику їх розвитку в найближчих споріднених мовних системах; зіставлено понятійний обсяг фахового терміну і народної назви, встановлено особливості їх взаємодії.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що у ній докладно проаналізовано народну медичну лексику російської мови (найменування хвороб та хворобливих станів) з урахуванням функціональних особливостей, а також зіставлено народні медичні терміносистеми близькоспоріднених мов.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали та результати можна використати в лексикографічній практиці, при викладанні курсу сучасної та історичної лексикології, діалектології, порівняльної граматики російської та української мов, у спецкурсах з порівняльної лексикології, у курсі народознавства, а також у роботі шкільних та вузівських лінгвістичних гуртків.

Апробація роботи

Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри російської мови Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, а також на наукових та науково-практичних конференціях, зокрема “Проблеми підготовки вчителя національної школи” (Умань, 1995 р.), “Українська мова з минулого в майбутнє” (Київ, 1998 р.); на підсумкових науково-практичних конференціях викладачів російської мови НПУ ім. М.П.Драгоманова (1996-1998 рр.) та Уманського ДПУ ім. Павла Тичини (1995, 1998).

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списків використаної літератури і джерел, а також додатка. Основна частина має чотири розділи. Перший і третій розділи присвячено народним найменуванням патології певної системи людського організму; другий - хворобам, що лікуються хірургічним втручанням; четвертий розділ - найменуванням хворобливого стану (*febris*). Вони містять лексичні одиниці, що аналізуються з позиції мотивації та етимології, дериваційних та стилістичних особливостей. Розділи поділяються на підрозділи, у кожному з яких розглянуто найменування окремого захворювання; у четвертому розділі підрозділи виділено на основі принципів номінації. У підрозділах виділено пункти, в яких лексичний матеріал згруповано за певними системними ознаками (спільнокореневі найменування одного із захворювань; найменування, об’єднані за номінаційною особливістю тощо).

Лексику народної медицини розглянуто як окрему *тематичну групу*, відповідно, найменування низки захворювань, що входять до певної групи патологій (шкірних, хірургічних тощо) складають *тематичні підгрупи*. У тематичних підгрупах як складниках груп вичлено-

вуються *лексико-семантичні групи* (ЛСГ). Слова або словосполучення об'єднуються в ЛСГ на основі смислової спільності компонентів.

Обсяг роботи - 178 сторінок тексту, у тому числі 1 таблиця та 1 рисунок. Список джерел (8 сторінок) складається з 95 найменувань (понад 800 ум. аркушів), список використаної літератури (13 сторінок) містить 143 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **ВСТУПІ** вмотивовано вибір об'єкта дослідження - обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено основну мету й завдання роботи, доведено доцільність застосування обраних методів для досягнення поставлених завдань, показано практичну цінність роботи і сформульовано положення, які становлять наукову новизну роботи.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ - "Назви шкірних хвороб у російській народній медичній лексиці" - складається з восьми підрозділів, у яких аналізуються народні найменування захворювань шкіри. Найвність великої кількості номінативних одиниць у цій тематичній підгрупі зумовлена тим, що зовнішні хвороби, зокрема шкірні, здавна добре відомі народові, їх лікування було порівняно доступним і результативним. До тематичної підгрупи "хвороби шкіри" увійшли ЛСГ, елементи яких номінують: 1) шкірні патології інфекційного походження (*бородавка, заеды* та ін.); 2) окремі форми діатезу (*золотуха, желтавица, железянка* та ін.); 3) панарицій (*волос, змеевец, косторыв, заноготица* та ін.); 4) scabies (*чесотка, короста, зудиха, почесуха* та ін.); 5) патології, викликані температурно-кліматичними чинниками (*гуси, цыпки, ворони сапоги* та ін.); 6) пігментаційні зміни шкіри (*веснушки, ластовинья, матежи* та ін.); 7) запальний процес шкіри повік (*ячмень, жичка* та ін.); 8) висип (*аредь, взвар, жегуха, летячка* та ін.).

З погляду походження назви хвороб шкіри представлені в основному споконвічними елементами: спільнослов'янськими (*короста, бородавка, ячмень*); східнослов'янськими (*веснушка, гусиная кожа, сыпь*); власнеросійськими (*залокотница, ворони сапоги, вскрупина, жичка*); подібні назви зустрічаються і в інших слов'янських мовах (пор. укр. *бородавка*, блр. *барадаука*, болг. *брадавица*, п. *brodawka*, схв. *брадавица* та ін.); запозичення є явищем нетиповим; вони становлять одиничні випадки (*ластовинья* - з української мови, *курченьга* - з тюркських мов).

Серед назв шкірних захворювань зустрічаються загальнонародні назви (частина їх збігається з фаховими термінами): *золотуха, чесотка, ячмень*, і діалектні: *золотушица, почесушка, летячка*.

На прикладах показано, що утворення зазначених одиниць відбувається:

1) лексико-семантичним способом (*ячмень, волос*); 2) морфологічним способом: а) суфіксальним (*заедень, зудиха, веснуха, высыпка*); б) суфіксально-префіксальним (*заноготица, заусеница*); в) складанням основ (*костоедина, косторыв*). Характерною є модель відіменної та віддієслівної суфіксації (*зудеть зудиха; огонь огник*).

З погляду структури переважають прості одночленні назви (*воль, матежи*), аналітичні одиниці представлені в меншій кількості (*летучий огонь, воронья лапа*).

Багатозначність є типовою семантичною ознакою аналізованих назв: одне найменування вживається на позначення багатьох патологій (*восса, веснуха, огник*), полісеманти функціонують і поза медичною сферою (*веснуха* - "гарячка", "туберкульоз", "ревматизм", "гепатит", а також "диявол", "пройдисвітка", "людина з рудим волоссям", "жито навесні").

Стилістично назви поділяються на нейтральні (*ячмень, мозоль*) і розмовні (*веснишки, житченка, почесушка*); емоційне забарвлення назв знайшло своє вираження у відповідних суфіксах *-инк-* (*веснишки*, - пор. *веснины*; *житинка* - пор. *жичка*), *-иц-* (*золотушица* - пор. *золотуха*).

З погляду принципів номінації серед назв знаходимо утворення за зовнішньою ознакою (домінуючий принцип): *желтавица, водянка, цыпушки*; причиною та способом утворення (*волос, озноби, высыпка*); суб'єктивними відчуттями (*зудиха, почесуха*); за враженням органом (*костяница, заногтица, железянка*) та темпоральним чинником (*веснянки, подосенница*), за носієм хвороби (*матежи*).

РОЗДІЛ ДРУГИЙ - "Найменування хірургічних захворювань у народній медичній лексиці російської мови" - містить дослідження назв, які позначають ушкодження людського організму, що лікуються хірургічним втручанням. До групи хірургічних хвороб віднесено і травматичні ушкодження. Тому до аналізованих ЛСГ увійшли назви вивихів, наливів, пухлин, ран та різних ушкоджень, викликаних фізичним перевантаженням. Розділ складається з п'яти підрозділів, в кожному з яких проаналізовано найменування таких патологій: 1) пухлина (*буба, болона, валявуха, гугля, гургуля, желвуй, нарост* та ін.); 2) налив (*божачка, болдырь, вред, змейка, камчуг* та ін.); 3) рана (*гривна, дичь душевредник*); 4) грижа (*грыза, грызь, кила, килье, кура* та ін.); 5) ушкодження від фізичного перенапруження (*вих, вихлец, жилка, исплечье* та ін.).

Більшість народних хірургічних позначень - багатозначні лексеми, серед яких зустрічаються термінологізовані побутові назви (*колоб, картошка, каток*).

З погляду словотворення хірургічні позначення являють собою первинні (*железа, кила*) та похідні (переважна більшість) одиниці, які є результатом таких способів творення: лексико-семантичного (*змейка, жилка*); морфологічного, який широко представлений відіменною та віддієслівною суфіксацією (*ветренка, гноешка, вихлец, завал* та ін.), рідше - основокладенням (*душевредник*).

У підгрупі репрезентовані різні принципи номінації: 1) найменування за зовнішньою ознакою - як правило, за формою (*зоб, колоб*); 2) найменування за суб'єктивними відчуттями хворого (*грыжа, грыза*); 3) найменування за об'єктивною симптоматикою (*кровеник, гноешка*), 4) найменування за ураженням органом (*жилка, исплечье, гривна*).

Серед хірургічних найменувань переважають споконвічні назви: 1) спільнослов'янські (*боллона, зоб, кила, чирей*); 2) східнослов'янські (*норица, сучье вымя*); 3) власне російські (*картошка, войдоха, валявуха*); 4) запозичення зустрічаються як епізодичне явище (*гургуля* - з румунської мови; *камчуг* - з тюркських мов).

У плані функціонування народні назви патологій, пов'язаних із хірургічним втручанням, являють собою загальнозживані слова (*железа, болячка, грыжа, веред*) і діалектні (*желбак, зо-*

лоза, килься, кувай).

Серед найменувань є емоційно забарвлені (*залозка, вахльшика, гноеватик*) і нейтральні (*губа, вал, кура*).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ - "Найменування нервово-психічних захворювань у народній медичній лексиці російської мови" - присвячено найменуванням хвороб, що вражають нервово-психічну сферу людини. Ці назви, порівняно з попередніми, складають меншу підгрупу, що зумовлено екстралінгвістичним чинником: на відміну від шкірних та хірургічних патологій, нервово-психічні зрушення мають складну етіологію і недоступні народному розумінню. Елементи ЛСГ, які досліджено у чотирьох підрозділах, позначають: 1) епілепсію (*бесна, божье, детинец, падучая немочь* та ін.); ерготизм (*злая корча, Антонов огонь* та ін.) та хорею (*пляска святого Витта*); 4) паранойю (*дур, изуменье, закрут, мереченье* та ін.).

Досліджені лексичні одиниці мають загальну семантичну особливість: вони відображають містичне уявлення про походження нервово-психічних хвороб, що реалізується у принципі номінації - позначення недуги за її причиною (*бесна, божье*); окремі назви ґрунтуються на симптоматиці (*падучка, икота*).

Генетично нервово-психічні найменування можна розцінювати як споконвічні - спільнослов'янські (*падучая*), східнослов'янські (*детинец, переход*), хоча серед них зустрічаються і окремі запозичення. Джерелом запозичення є фахова література (*епеленсия* - "епілепсія" - з грецької) та мова населення суміжних територій (*божеволитья* - "втрачати розум" - з української; *кадук* - "епілепсія" - з латинської через польську в білоруську, потім в українську, а далі в російську мову)

За способами словотворення назви нервово-психічних захворювань, як правило, похідні одиниці - субстантивні найменування, переважно віддієслівного характеру (*говоруха, игрец, корчуга*).

Дієслова, що передають патологічний стан душевнохворих, - відіменного походження, вони утворені шляхом суфіксації та складання основ: *дурить, задичить, божеволитья*. У групі зазначених назв представлено також процес семантичної конденсації (*падучая болезнь - падучка*).

У складі назв є літературні (*пляска святого Витта*) та діалектні (*дур, говоруйя*) лексеми.

Серед досліджуваних найменувань широко представлено явище полісемії (*игрец* - "істеричний напад", "параліч ніг або поясниці", "нечистий дух, біс", "прізвисько грубої людини"), при цьому встановлено, що назви хвороб за структурою іноді водночас є позначенням міфологем (*игрец, кадук* - "епілепсія", "ворог", "чорт", "нещастя"); демонічна лексика є джерелом поповнення медичної (*бесна*) і навпаки (*игрец, кадук*).

Пейоративна конотація найменувань зумовила семантичні зрушення, внаслідок чого окремі назви нервово-психічних захворювань поповнили лайливу лексику. Саме в такому значенні вони функціонують у складі фразеологізмів ("*игрец их расшиби*").

За структурою найменування нервово-психічних патологій являють собою аналітичні та синтетичні одиниці (*черная немочь, падучая болезнь, переход, порча, игрец*).

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ: "Назви хворобливого стану (*febris*) у народній медичній лексиці російської мови" - охоплює найменування патологічного стану, який у фаховій літературі позначається латинським терміном *febris*, його російський відповідник *лихорадка* (укр. *гарячка*). Складний шлях семантичного розвитку фахового терміну (від позначення симптому і самостійних хвороб - до номінування хворобливого стану) є характерним і для народних найменувань. Полісемічність і невизначеність поняття призвели до виникнення великої кількості назв - у процесі дослідження зібрано 170 російських найменувань. Їх згруповано за принципами номінації: в кожному підрозділі розглянуто низку найменувань, об'єднаних за такими ознаками: 1) табуїстичність (*лихоманка, тетка, кумаха* та ін.); 2) симптоматика (*кашлюнья, огня, дрожжуха* та ін.); 3) етіологія (*подтынница, ветрея* та ін.); 4) темпоральний чинник (*веснуха, подосенница* та ін.).

Аналіз народних найменувань *febris* у російській мові дає підстави зробити висновок, що з погляду походження найменування хворобливого стану представлені спільнослов'янськими (*горячка, огневица, тряса* та ін.), східнослов'янськими (*лихорадка, лихоманка* тощо) та власнеросійськими (*коемка, студенка, маяльница, бледнуха, вѣшница* і под.) словами. До запозичень можна віднести утворення на основі грецьких основ (*ахоха, лекта*) та найменування-антропоніми грецького та латинського походження (*Иудея, Маргарита*). Їх джерелом є апокрифічні тексти.

За сферою вживання найменування *febris* являють собою загальнонародні назви (вони включають фаховий термін *лихорадка*): *горячка, тряса, трясовица* та діалектні: *матухна, китюха, кулюха, дитюха, студенка*. Серед діалектних широко представлені варіативні одиниці (фонетичні та словотвірні): *кумоха, кумаха, комошица, комошище; кашля, кашлюнья; каркуша, корхуша, корнуша*.

З погляду словотворення народні назви хворобливого стану представлені непохідними утвореннями (їх меншість): це лексеми, що мають затемнену внутрішню форму (*омуга, шашая, ивуя, киза, яда*), а також похідними, які становлять більшість. Останні утворено лексико-семантичним способом (*злодейка, кикимора, соседка*), лексикограматичним (*колелая*) та морфологічним (переважна більшість). Морфологічний спосіб як основний репрезентовано моделлю віддієслівної та відіменної суфіксації (*зноби-ха, дрожалка, колотуха, летячка, огневица, огневушка*); відіменними префіксально-суфіксальними утвореннями (*подтынница, подосенница*), а також основоскладанням (*лихоманка, верхогрызка*). Як твірний формант використовуються суфіксальні морфеми *-ух-* (*-уш-*), *-ушк-*, *-их-*, *-ох-*, *-иц-*, *-ниц-*, *-ачк-*, *-онк-*, *-ej-* із значенням особи жіночої статі, які в медичних найменуваннях набувають значення "хвороба". Така комбінація значень полісемічної морфеми зумовлена світоглядним чинником - уявленням про хворобу як живу істоту.

Основним структурним різновидом назв *febris* є одночленні прості найменування, однак вагоме місце займають і аналітичні одиниці, при цьому часто між ними існують чітко виражені семантично-дериваційні зв'язки (*студеная скорбь - студенка; огневая болезнь - огневушка*).

Семантичною особливістю найменувань *febris* є їх багатозначність. Усі народні на-

зви репрезентують хворобу та симптом (результат невизначеності поняття). Окремі полісеманти містять як медичні, так і немедичні значення (*вёшница* та ін.).

Значна частина найменувань має негативне емоційне забарвлення (явне - *дряница*, *ворогуша* чи приховане - *кумошица*), що зумовлено специфікою денотата. Воно реалізується у пейоративних суфіксах (-*ух*-, -*иц*-), а також у розвитку вторинних немедичних значень. Останній є результатом різного роду семантичних зрушень і виявляється у лайливому вживанні: “Отвяжись ты, лихорадка!”.

Зі стилістичного погляду народні назви *febris* включають нейтральні (*лихорадка*) і розмовні (у тому числі просторічні): *горячка*, *кикимора*, *тетюха*, *кумоха*.

Номінація хворобливого стану *febris* у народній медичній лексиці російської мови відбувається за такими принципами:

- 1) найменування за симптоматикою - суб'єктивними відчуттями та об'єктивними ознаками (*гнетучка*, *знобиха*, *горячка*, *кашля*);
- 2) найменування за етіологією (*глядея*, *низовая*, *водяная*);
- 3) найменування за темпоральним чинником (*веснуха*, *подосенница*);
- 4) приховане найменування (табування) (*лихорадка*, *кумаха*, *соседка*).

Зіставлення російських назв з іншими, зокрема українськими, лексемами свідчить, що найменування збігаються на рівні спільнослов'янських та східнослов'янських основ, водночас у кожній мові є свої оригінальні лексеми (рос. *кондрашка*; укр. *призирна*, *черкеть* та ін.).

ВИСНОВКИ

- Народна медична лексика російської мови являє собою велику за обсягом і складну структуру, яка налічує сотні елементів, поєднаних між собою численними системними зв'язками.

- Аналізовані лексико-семантичні групи у складі тематичних підгруп містять лексеми, неоднорідні за своїм походженням: споконвічні назви - спільнослов'янські (*бородавка*, *мозоль*, *короста*, *грыжа*, *зоб*, *кила*, *лихорадка*), спільносхіднослов'янські (*заеды*, *волос*, *норица*, *детинец*, *переход*), а також власнеросійські (*жабородка*, *картошка*, *цыпки*, *валявуха*, *студенка*). Запозичення становлять незначну частину. Велика кількість російських лексем є спільною для різних слов'янських мов внаслідок спільності давньої основи (пор. рос. *короста*, укр. *короста*, блр. *кароста*, болг. *кроста*, схв. *кроста*, п. *krosta* та ін.), однак найбільша спорідненість спостерігається в російській та українській мовах.

- Принципи номінації у досліджуваній лексиці різноманітні (за причиною захворювання, його ознакою, ураженим органом тощо), вони детерміновані екстралінгвістичним чинником - емпіричним рівнем медичних знань народу, його релігійно-містичними поглядами на походження хвороб, усвідомленням себе як невід'ємної частини навколишнього світу.

- Засобом номінації виступає словотворення, при цьому основним способом є морфологічний (*волосец, летячка, зудиха, огня, исплечь, подтынница, захват, закрут, заеды, костогрыза, косторыв*), а також семантична транспозиція - утворення на основі метафоричних та метонімічних перенесень: *волос, гуси, цыпки, картошка, змейка, жила, гривна*.

- Типовими словотвірними моделями є віддієслівна та відіменна суфіксація: *грызть - грыжа; чесать - чесотка; колотить - колотуха; крапива - крапивница, бог - божье; жито - житенка* та ін. Непохідні назви складають невелику групу (*кереметь, курченьга*).

- На діяхронічному рівні у сфері народної медичної лексики спостерігається семантичний процес переходу родової назви у видову (*грыжа, болячка*) і навпаки (*лихорадка*).

- Структурно-семантичний аналіз народних медичних назв окреслив семантичні моделі, які співвідносяться з принципами номінації ('істота' - хвороба з ознаками істоти' (*цыпушки*); 'побутовий предмет' - 'хвороба з ознаками, схожими за формою' (*колоб, жичевина, вал*); 'природна стихія' - 'хвороба як результат дії цієї стихії' (*огник, ветряя, водяная*) тощо).

- Народну медичну лексику (назви хвороб та хворобливих станів) складають синтетичні (їх більшість) та аналітичні одиниці (*гусяная кожа, гиси, чорная немочь, переход*).

На діяхронічному зрізі спостерігається тенденція заміни аналітичних найменувань синтетичними, яка реалізується шляхом семантичної конденсації (*падучая болезнь - падучка*).

- Для найменувань лексики народної медицини характерне явище синонімії (*сыть - аредь, взвар, гостец, жегуха, летячка, огник*), полісемії (веснуха - лихоманка, туберкульоз, гепатит, ревматизм), а також варіативність: фонетична (*залеза, залоза, золоза*) та словотвірна (*веснина, веснянка, веснуха*).

- Народна медична лексика тісно пов'язана з іншими тематичними групами: з ботанічною лексикою (назвами лікарських рослин) (*золотуха - золотушная трава, огник, камчуг, веред - вередовец*); з демонічною (*кереметь, кикимора, бесна*) і почасти з антропонімічною лексикою (*кондрашка, пляска святого Витта, Марья Иродовна*).

- Частина народних медичних найменувань має негативне емоційне забарвлення, яке реалізується в суфіксах *-ищ-, -ух-(-юх-)* (*ломище, кумошище, тетюха*).

- За сферою вживання народні позначення хвороб та хворобливих станів поділяються на загальнономовні (*чесотка, желтуха, падучая, порча, болячка*) та вузькодіалектні (*божачка, желонка, ластовинья*).

- Народна медична лексика має зв'язок з фаховою термінологією. Значна кількість народних медичних назв увійшла до складу наукової медичної терміносистеми в процесі її формування (*лихорадка, заеды, ознобыши, мозоль* та ін.).

- Народна медична лексика виконує не тільки номінативну функцію, а й виступає як засіб художнього зображення у фольклорі.

СПИСОК ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації викладено в таких роботах:

1. Ріднева Л.Ю. Структурно-семантичний аналіз народних назв панарицію в українській та російській мовах / Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник праць. - К.: УДПУ, 1997. - С. 32-37.
2. Ріднева Л.Ю. Лексема *веснянки* та її синоніми в українській і російській народній медичній лексиці / Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць. - К.: Правда Ярославичів, 1998. - С. 130-135.
3. Ріднева Л.Ю. Симптоматичні найменування *febris* у народній медичній лексиці української та російської мов / Система і структура східнослов'янських мов. - К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1998. - С. 88-92.
4. Ріднева Л.Ю. Найменування патологічних змін шкіри, викликаних зовнішніми чинниками, у народній медичній лексиці російської мови / Наука і суспільство. - К.: ІЗМН, 1998. - С. 218-223.

АНОТАЦІЇ

Ріднева Л.Ю. Народна медична лексика російської мови в структурно-семантичному і функціональному аспектах (назви хвороб та хворобливих станів). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 - російська мова. - Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 1998.

Дисертацію присвячено дослідженню народних назв хвороб і хворобливих станів у російській мові, які розглянуто у семасіологічному, функціональному і дериваційному аспектах. Проаналізовано системні зв'язки зазначеної групи лексичних одиниць, розкрито особливості номінації народних медичних найменувань, з'ясовано вплив світоглядного чинника на принципи та засоби номінації, здійснено порівняльний аналіз народних медичних терміносистем близькоспоріднених мов.

Ключові слова: народна медицина, медична лексика, російська мова, лексема, принципи номінації, хвороби і хворобливі стани.

Риднева Л.Ю. Народная медицинская лексика русского языка в структурно-семантическом и функциональном аспектах (названия болезней и болезненных состояний). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - русский язык. - Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 1998.

Диссертация посвящена исследованию народных названий болезней и болезнен-

ных состояний в русском языке, которые рассмотрены в семасиологическом, функциональном и деривационном аспектах. Проанализированы системные связи указанной группы лексических единиц, раскрыты особенности номинации народных медицинских наименований, определено влияние мировоззренческого фактора на принципы и способы номинации, проведен сравнительный анализ народных медицинских терминосистем близкородственных языков.

Ключевые слова: народная медицина, медицинская лексика, русский язык, лексема, принципы номинации, болезни и болезненные состояния.

L.Ridneva. Folk medical lexics of the Russian Language in structural, semantic and functional aspects (the names of illnesses and ill conditions). - Manuscript.

The theses is submitted to the degree of Candidate of Philology. Specialization 10.02.02. - the Russian Language. National Pedagogical University named after M.Dragomanov, Kyiv, 1998.

The theses is connected with the research of folk names of illnesses and ill conditions in the Russian Language. This names is viewed in semasiological, functional and derivational aspects. Also the systematic ties of lexical units, the peculiarities of folk medical nominations, the influence of person's outlook on principles and means of nomination are analysed. There was held comparative analysis of medical lexics speaking about correlated languages.

Keywords: folk medicine, medical lexics, the Russian Language, lexeme, the principles of nomination, illnesses and ill conditions.